

İZMİR SUİKASTI MAHKÛMLARI İÇİN 1956 YILINDA YAPILAN BİR İADE-İ İTİBAR GİRİŞİMİ

Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU*

Cemal Necip GÜREL**

Öz

Yakın dönem siyasal tarihimizin en önemli davalarından olan İzmir Suikastı Davası'nın bilinmeyen boyutlarından biri de, idam edilen mahkûmların yakınları ve ailelerinin durumu idi. Dava dosyası, kararların verilmesi ve infazların yapılmasının ardından kapanmış olmasına karşın; yaşananlar ve sonuçları, aileler için hiçbir zaman unutulmayacak bir süreçte başlangıcını oluşturmuştu.

Bu makalede, 1956 yılında gazetelerde yayınlanan bir mevlit ilanının ardından gündeme getirilen İzmir Suikastı Mahkûmlarına İade-i İtibar girişiminin arka planı ve bu doğrultuda yaşanan tartışmaların kamuoyuna yansımaları konu edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: İstiklal Mahkemeleri, İzmir Suikastı Davası, Yeni Bahçeli Nail, Fahri Can, İade-i İtibar.

A REFUNDABLE CREDIT ATTEMPT FOR CONVICTS OF IZMIR IN 1956

Abstract

A Refundable Credit Attempt for Convicts of Izmir in 1956 one of the unknown issues of Izmir assassination which is the most important political trials in the near past is the condition of families of the convicts sentenced to death. Although the trial finished after the verdict and execution, experiences and its results were the beginning of a process which have never been forgotten by the families. In this article, it is examined that the background of a refundable credit attempt for the convicts of Izmir after a mevlit (Islamic memorial service) announcement published in the newspapers in 1956 and the discussions in the public opinion.

Keywords: Revolution Court, The Trial of Izmir Assassination, Yeni Bahçeli Nail, Fahri Can, Refundable Credit.

* Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (a.mehmetefendioglu@deu.edu.tr).

** Tarih Uzmanı, (cemalgurel@hotmail.com).

Giriş

1956 yılının Ağustos ayında gazetelerde yer alan bir mevlit ilanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve devrimlere uzanan yıllara ait bazı tartışmaların yeniden açılmasına neden oldu.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e 1926 yılında İzmir'de yapılması planlanan suikast girişiminin ele alındığı İzmir suikastı davasının 30. yıldönümüne denk gelen bir tarihte gazetelere verilen ilanda, eski İttihat ve Terakki ileri gelenlerinden Yenibahçeli Nail, maliye eski nazırı Cavit, Ardahan Mebusu Hilmi ve Dr Nazım Bey'lerin ruhlarına ithaf edilmek üzere, 25 Ağustos 1956 cumartesi günü, ikinci namazını müteakip İstanbul Şişli Camii'nde mevlit okutulacağı duyuruluyordu. Mevlit organizasyonunu düzenleyen ise, ünlü İttihatçılardan Yenibahçeli Nail'in oğlu Nadir Nail Keçili'ydi¹.

Mevlit için Şişli Camii avlusunda toplanan kalabalık içerisinde eski İttihatçılar önemli bir yer tutuyorlardı. Saat 16 dolaylarında başlayan mevlide mahkûmların aileleri ve yakınlarının yanı sıra hatırı sayılır bir meraklı izleyici grubu da eşlik ediyordu. Hafız Esad Gerede, Hafız Mecid Sesigür, Hafız Cevdet Soydanses gibi dönemin saygın hocaları tarafından okunan mevlit, duaların ardından sona ermişti².

Ankara İstiklal Mahkemesi Üyeleri

- 1 *Zafer*, 24 Ağustos 1956.
- 2 *Tercüman*, 26 Ağustos 1956.

Mevlidin son bulmasıyla birlikte dağılan kalabalığın ardından Şişli Camii avlusunun bir köşesinde toparlanmaya başlayan topluluk dikkatleri çekiyordu. Mevlide katılanlar arasında bulunan eski ittihatçılardan Hüseyin Cahit Yalçın, Dr. Fahri Can, Hüseyin Ulvi, Hâmit Ortaç, Emin Vefa Gerçek, Arif Hortaç, Hüseyin Derer, Raif Alpın gibi, kamuoyunun yakından tanıdığı isimler bu grup içerisinde yer almaktaydı³. O günün bir diğer tanığı da henüz dokuz yaşında olan, Yenibahçeli Nail Bey'in aynı adı taşıyan torunu Nail Keçili'ydi⁴.

Mevlitten sonra meraklı gazetecilerin görüşlerine başvurduğu eski ittihatçılardan Fahri Can'ın dillendirdiği, yargılamaların yenilenmesi ve idam edilenlerin itibarlarının iade edilmesi isteği, İstiklal Mahkemelerine ilişkin yeni bir tartışmayı da başlattı.

Dr. Fahri Can

1. Fahri Can Ne Diyordu?

Bilindiği gibi 1926 yılı Haziran ayında bir ihbar üzerine başlayan ve Cumhuriyet dönemi siyasal hayatının en önemli davalarından birini oluşturan "İzmir Suikasti Davası"; İzmir ve Ankara yargılamalarını takiben aynı yıl içinde sona ermiş ve olaya karışan sanıklar, başta idam olmak üzere çeşitli cezalara çarptırıldıktan sonra dosya kapanmıştı.⁵

Fahri Can ve arkadaşlarının iade-i itibar isteğinden çok önce de, İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanan ve çoğu idama mahkûm edilen sanıkların aileleri

3 *Dünya*, 27 Ağustos 1956.

4 Bugün bu kampanyanın hayattaki tek tanığı olan ve bilgisine başvurduğumuz Sayın Nail Keçili bu girişim hakkında çok fazla şey hatırlamadığını söyledi. Makalemize görsel malzeme ve dedesini anlatan bir yazıyla destek veren Sayın Keçili'ye teşekkür ederiz.

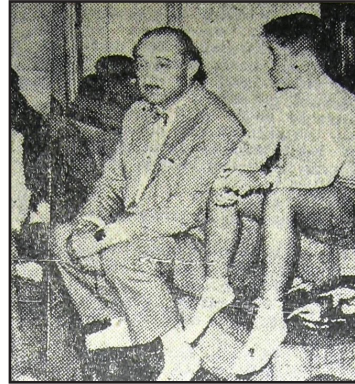
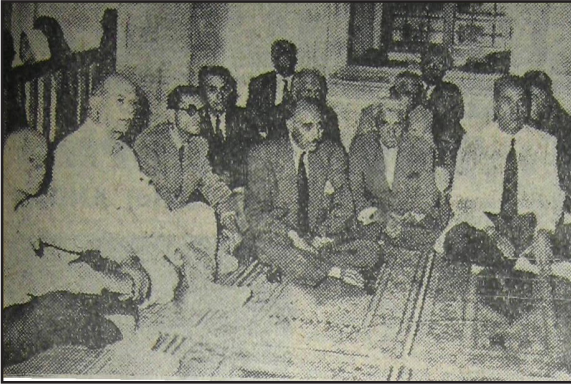
5 İstiklal mahkemeleri için bkz.: Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Cilt:1-2, İzmir, 1995.

bazı taleplerde bulunmuşlardı. Bu taleplerin en başında mahkûmların dava süresince tutmuş oldukları günlükler, yazmış oldukları mektuplar gibi özel eşyalarının iade edilmesi ve mahkûmların naaşlarının ya da cenazelerinin gömüldüğü yerlerin ailelere bildirilmesi geliyordu. Bu yöndeki en dikkat çekici çabayı, Ankara yargılamaları sonucunda idama mahkûm edilen Cavit Bey'in yakınları ve arkadaşları göstermişti.

Bu süreçte İttihatçıların ünlü maliye nazırı Cavit Bey'in yakın dostlarından olan Hüseyin Cahit Yalçın, olayın ardından Cavit Bey'in kabrinin yerini öğrenmek için İstiklal Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali'nin yardımını istemiş ve onun aracılığıyla İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya'yı ziyarete gitmiş ancak bu girişimi sonuçsuz kalmıştı⁶.

Cavit Bey'in eşi Aliye Hanım'da, çeşitli dönemlerde arayışlarını sürdürmesine rağmen sonuç alamamıştı. Aliye Cavit Hanım'ın 1947 yılında, olayın 21. yıl dönümünde gazetelere vermiş olduğu bir ilan, ailelerin bu isteklerinin kamuoyuna yansıyan ve bilinen ilk girişimiydi⁷.

Şişli Camii avlusunda kendisiyle görüşen gazetecilere, aileler adına da görüş bildiren eski İttihatçılardan Fahri Can, sözlerine İstiklal Mahkemesi kararlarını ele alırken, mahkemenin adaletsizliği, kararların hatalı olduğu bahsinde, bir iddialarının olmadığını altını çizerek başlamıştır. Fahri Can'ın bu üslubu ile İstiklal Mahkemelerini doğrudan hedef almaktan kaçındığı dikkat çekmekteydi. 1939 yılında CHP ve Hükümet yetkililerinin yayınlamış oldukları bir tebliğ ile Ankara İstiklal Mahkemesi'nin, İzmir Suikastı girişimi davasında gıyabında hapis cezası alan Rauf Orbay hakkındaki hükmünün, adli bir hata olarak nitelenmiş ve yok hükmünde (keemlen yekün)⁸ sayılmış olmasına atıf yapan Fahri Can; 1926 yılındaki yargılamalarda, başka adli hataların da yapılmış olması ihtimaline dikkat çekmiştir⁹.

Şişli Camiinde Düzenlenen Mevlit ve Nadir Nail Bey ile oğlu M. Nail Keçili

6 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İş Bankası yay., İstanbul, 2001, s.382.

7 *Tanin*, 18 Temmuz 1947.

8 Kararın siyasi, hukuki anlamda yok hükmünde sayılması.

9 *Akşam*, 26 Ağustos 1956.

İnsaniyet Namına!

Sevgili ve kıymetli zevcim esbak Maliye Nazırı Cavit Bey'in haksız olarak uğradığı felaketi müteakip cesedini ailesine teslim etmemişlerdi. Ben de o felaketten sonra uzun müddet kendime malik olamadığımdan nerede olduğunu akrabalar vasıtasıyla anlamak mümkün olamamıştır, öğrenemedim. Bundan bir kaç sene evvel bizzat Ankara'ya giderek o zamanki İstiklal mahkemesi reisi bulunan Ali Çetinkaya'dan sordurmuştum. Ve zevcimin hapishanede iken ailesine yazmış olduğu hatıra defterini de bilmediği cevabını verdi. Hâlbuki felaketten sonra hapishane müdürünün kendilerine teslim etmiş olduğunu da haber almıştım. O zaman Ankara'da bulunup bigünah zevcimin kabrini bilen varsa bana insaniyet namına haber vermesini, bir gadre uğramış vatandaşa manevi bir yardım edilmesini pek çok yalvarırım.

Aliye Cavit

insaniyet namına

Sevgili ve kıymetli zevcim esbak Maliye Nazırı Cavit Bey'in haksız olarak uğradığı felaketi müteakip cesedini ailesine teslim etmemişlerdi. Ben de o felâketten sonra uzun müddet kendime malik olamadığımdan nerede olduğunu (akrabalar vasıtasıyla anlamak mümkün olamamıştır) öğrenemedim. Bundan birkaç sene evvel bizzat Ankaraya giderek o zamanki İstiklâl mahkemesi reisi bulunan Ali Çetinkayadan sordurmuştum. (Ve zevcimin hapishanede iken ailesine yazmış olduğu hâtıra defterini de) bilmediği cevabını verdi. Halbuki felâketten sonra hapishane müdürünün kendilerine teslim etmiş olduğunu da haber almıştım. O zaman Ankarada bulunup bigünah zevcimin kabrini bilen varsa bana insaniyet namına haber vermesini, bir gadre uğramış vatandaşa mânevi bir yardım edilmesini pek çok yalvarırım.

Aliye Cavit

Rauf Orbay'ın bu hükümet tebliğiyle yetinmeyip iade-i muhakeme talebiyle askeri temyiz mahkemesine başvurarak, İstiklal Mahkemesi'nin 1926 yılında hakkında vermiş olduğu kararı kaldırtığına değinen Fahri Can, bu kararın bir hukuki sonuç doğurduğunu belirterek, bu sonucun aynı durumda olan diğer mahkûmlar için de örnek teşkil edeceğine işaret etmiştir.

Fahri Can'a göre; *"İdam edilenlerin çocukları ve diğer akrabaları, toplum içerisinde "alın lekeli" olarak gezmektedir ve söz konusu yargılamalarda bir adli hata yapılma olasılığı mevcutsa aradan geçen uzun zamana rağmen bu hatayı düzelterek bu insanların hak arayışlarına destek olmak her şeyden önce vicdani bir görev olmalıydı"*. Ailelerin bu mücadele de kararlı olduklarını dile getiren Can; yeniden muhakeme talebinde bulunmak üzere hükümete başvuracaklarını ifade ederek yetkili mercilerin gerekeni yaptıktan sonra mahkûmların naaşlarının da *"hakiki yerlerine yani Hürriyeti Ebediye tepesine getirilmesini"* dilediklerini beyan etmiştir¹⁰.

10 Tercüman, 26 Ağustos 1956.

Peki, bu tartışmalarda hukuki bir dayanak olarak gösterilen Rauf Orbay kararı neydi ve neyi ifade etmekteydi.

Bilindiği gibi İzmir Suikastı girişiminde rolü olduğu iddiası ile Terakkiperver Fırka'nın pek çok yöneticisiyle birlikte İstiklal Mahkemesinde yargılanan Rauf Bey, dava süresinde yurt dışında bulunduğu için gıyabında yargılanmış ve nihayetinde İstiklal Mahkemesinin 26 Ağustos 1926 tarih ve 111/69 sayılı kararıyla on yıl hapis cezasına mahkûm edilmişti¹¹.

Rauf Bey, gıyabında yargılandığı ve hüküm giydiği İzmir Suikastı davası sonucunda kendisine isnat edilen suçları ve kararı hiçbir zaman kabul etmemiş, ancak kararı temyiz edemeyeceği için de yurda dönmemiş ve yurt dışında kalarak İngiltere, Hindistan, Çin ve Mısır gibi ülkelerde yaşamına devam etmişti¹².

Cumhuriyetin ilanının 10. yıldönümü nedeniyle çıkartılan genel af kapsamında, 26 Ekim 1933 tarihli, 2330 sayılı kanunun 8. maddesinde yer alan; "İzmir suikastı mahkûmları affolunmuştur" hükmü gereğince diğer mahkûmlar gibi Rauf Orbay'da affa uğramıştı. 5 Temmuz 1935'te Türkiye'ye dönen Rauf Bey, 22 Ekim 1939 tarihli bir beyanname ile milletvekilliğine aday gösterilmiş ve Kastamonu Mebusu seçilmişti.¹³

Fahri Can'ın ses getiren açıklamalarını yayınlanan gazeteler haberi "İzmir suikastı yeniden ele alınıyor" başlığıyla kamuoyuna duyurdular. Kamuoyu,

Yeni Bahçeli Nail Bey

11 Yaşar Şahin Anıl, *İzmir Suikastı Davası*, İstanbul, 2005, ss.196-197.

12 Mustafa Alkan, "Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880- 1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XX, Sayı: 59, Ankara, Temmuz 2004, s.614.

13 Cemil Koçak'a göre bu beyanname, tamamen siyasi içeriğe sahip ve hukuki herhangi bir geçerliği sahip olmayan bir metindi ve CHP yönetimi yayınladıkları bu beyanname ile İstiklal Mahkemeleri'nin kararlarının siyasi mahiyetini açıkça itiraf etmişti. Bkz; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi C.II*, İletişim Yay. İstanbul, 2007. ss. 106-109. Rauf Orbay'da CHP yönetiminin siyasal bir metin üzerinden oldu bitti yöntemi ile meseleyi çözmeye yolunu seçtiğini ifade ederek kendisinin buna rağmen mücadelesine devam ettiğini ve 1941 yılında emeklilik aylığı işini bahane ederek Askeri Temyiz Mahkemesine yapmış olduğu bir müracaat ile İzmir suikastı davasını yeniden açtığını ve beraat kararı aldığını belirtmekte ise de temyiz mahkemesinden almış olduğunu iddia ettiği karara ilişkin bir belge, görebildiğimiz kadarıyla anıları da dâhil olmak üzere herhangi bir kaynakta yayınlanmamıştır. Bkz.: *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, Haz.: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel yay., İstanbul, 2005, s.424.

davaların yeniden görülüp görülmeyeceğini merak ediyordu. Tanınmış hukukçuların demeçleri, gazetelerin ilk sayfalarında yer buluyordu. Konuyla ilgili görüşlerine başvurulmuş Adliye Eski Vekili Fuat Sirmen, yürürlükteki mevzuat dâhilinde hükümete müracaat ederek bir sonuç alınmasının mümkün olmadığını beyan etmekteydi. Dönemin tanınmış Ceza Hukukçularından olan Nail Tamer ise, mevcut hukuk sistemi içerisindeki kanuni yolların belli olduğunu, eğer bir adli hata iddiası ileri sürülüyorsa bunun için, “tashih-i karar” ve “iade-i muhakeme” yollarından yürünebileceğini ancak, bu yollardan gitmek için de hükümete veya Meclise başvurmakla sonuç alınamayacağını belirtmiştir. “Tashih-i karar” isteği için Adliye Vekâleti Cumhuriyet Baş Müddeiumumiliğine, “iade-i muhakeme” talebi için ise kararı vermiş olan mahkemeye müracaat yapılabileceğine ve bunun için de yeni delillerin elde edilip adli makamlara beyan edilmesi gerektiğine değinen Tamer; bütün bu kanuni yolları izlerken en çok dikkat edilmesi gereken hususun mürur-ı zaman¹⁴ olduğunun da altını çizmiştir¹⁵.

Böylelikle, daha gündeme geldiği ilk günden hukuki olarak sonucu belli olan bu tartışma siyasi bir boyuta dönüşerek, hukuktan çok tarafların kamuoyu desteğini arkalarına alma kampanyasına dönüşmüştür.

Bu sürecin ön plana çıkan isimlerinden ve kendisi de istiklal mahkemelerinde yargılanmış olan Hüseyin Cahit Yalçın bu kampanyaya destek verenlerin arasındaydı. Kendisine bu doğrultuda yöneltilen sorulara; “İzmir suikasti dâvasında adli hataya kurban gidenler varsa, ailelerinin bu davanın yeniden görülmesi için müracaat etmeleri onların haklarıdır. Dâva yeniden görüldüğü takdirde adaletin yerini bulacağından eminim” cevabını veren Yalçın, yargı sürecinde adli hata olup olmadığı yönündeki soruya ise manidar bir şekilde cevap vermiş ve sorunun İstiklal Mahkemesinin eski üyelerinden Kılıç Ali’ye sorulmasını gerektiğini ifade etmiştir¹⁶.

2. Kılıç Ali: Bu İşten Çekinmem

İzmir suikasti davasına bakan Ankara İstiklal Mahkemesi heyetinin üyelerinden biri olan ve 1956 yılında mahkeme heyetinin hayatta kalan tek üyesi olan Kılıç Ali ise basın mensuplarına yapmış olduğu açıklamada; “Ben bu davaya bakan hâkimim. Görüşümü verdiğim kararlarla belirtmiştim. Bugün o kararların müdafası yalnız benim şahsıma kalmıştır. Bu işten çekinmem. Adli hata olup olmadığının araştırılması için hukuki bir yol varsa, elbette bu yola başvurulabilir” ifadesini kullanarak, kendini ve mahkeme heyetinin vermiş olduğu kararı savunmuştur¹⁷.

14 Zaman aşımı.

15 Akşam, 26 Ağustos 1956.

16 Akşam, 27 Ağustos 1956.

17 Akşam, 27 Ağustos 1956.

Kamuoyunun konuya gösterdiği yoğun ilgi üzerine ertesi gün gazetelere yeni bir açıklama daha gönderen Kılıç Ali; “ *Mevzuat müsaitse böyle bir temenniye ben de iştirak ediyorum. Bu takdirde İstiklâl, mahkemesi kararlarının ne kadar âdilâne, ne kadar vatanperverane olduğu bir kere daha tezahür etmiş olur. Bilindiği gibi, İstiklâl Mahkemelerinin bütün davaları aleni cereyan etmiştir. Bu alenî muhakemelerin zabitleri, evrak-ı tahkikiyesi Büyük Millet Meclisi arşivlerinde mahfuzdur zannediyorum*” ifadesi ile savunmasını sürdürmüştür¹⁸.

Davanın yargılayan ve yargılanan tarafların görüşlerinin basına yansımalarının ardından sıra idam edilen mahkûmların yakınlarına ve aile fertlerine gelmişti. Akşam Gazetesi’nden Remzi Tozanoğlu’nun idam edilen Maliye eski Nazırı Cavit Bey’in eşi Aliye Cavit Hanım’la yapmış olduğu röportaj ailelerin görüşlerini yansıtmaya açısından oldukça önem taşımaktaydı.

Otuz yılı aşan uzun bir suskunluk döneminin ardından ilk kez basına konuşan Aliye Hanım, eşi Cavit Bey’in haksız yere idam edildiğini ve suçsuz olduğunu belirterek, eşinin *şahsi bir kinin* kurbanı olduğunun altını çizmiştir. İzmir Suikastı olayı ortaya çıktığında Cavit Bey’in istese kolaylıkla yurtdışına kaçabilme imkânına sahip olduğunu ifade eden Aliye Hanım, eşinin masum olması nedeniyle kaçmaya gerek duymadığını ve teslim olduğunu ancak yapılan yargılamalar sonucunda adaletin de tecelli etmediğine değinmiştir.

Aliye Hanım’ın röportajında dikkati çeken unsur; kendisinin yeniden yargılanma ve iade-i itibar talebinde bulunmaktan çok eşinin na’şını bulma arzusu olmuştur.

Aliye Hanım’ın röportaj sırasında vermiş olduğu şu demeç ailelerin isteğini daha açık bir şekilde ifade etmekteydi. “*Bütün ısrarlarıma rağmen Cavid’in değil cenazesini vermek, mezarının nerede olduğunu dahi söylemediler. Ve bugün ben bir mezar ziyareti bile yapamıyorum. Sonradan sızan haberlere göre, idama mahkûm edilenlerden Nail Bey, Hilmi Bey, Doktor Nazım ve Cavid’i bir arada bir yere gömmüşler. Fakat orayı dahi söylemediler*”¹⁹

Aile olarak yaşadıkları sürecin kendilerini derinden etkilediğini belirten Aliye Hanım, o yıllarda otuz iki yaşında olan oğlu Şiar’ın resmini göstererek; “*Yavrum büyüyüp de her şeyi öğrendiği zaman: “Ben hâkim olacağım ve hakiki adalet uğrunda çalışacağım diyerek hukuk tahsili yaptı. Şimdi Paris’te doktorasını vermek üzere. O bundan sonra kendini adalete vakfedecektir”* ifadesi ile sözlerine son vermiştir²⁰.

Tercüman Gazetesi muhabiri Salim Bayar’ın idam mahkûmlarından Yenibahçeli Nail’in²¹ oğlu Nadir Nail Keçili ile yapmış olduğu röportaj da

18 Akşam, 27 Ağustos 1956.

19 Akşam, 30 Ağustos 1956.

20 Akşam, 30 Ağustos 1956.

21 İzmir Suikastı girişimi davasının önemli isimlerinden biri olan Yenibahçeli Nail Bey’in hayatı ve suikast girişimindeki rolü, dava sürecinde kendisine yöneltilen suçlamalar ve

ailelerin görüşlerini yansıtmaması açısından büyük öneme sahiptir. 25 Ağustos 1956 tarihinde Şişli Camiinde okutulan mevlidi organize eden isim olan Nadir Nail Bey vermiş olduğu demeçte babasının idam kararını öğrendiğinde 16 yaşında olduğunu ve babasının masumiyetine inandığını belirterek infazlar sonrasında yaşadıkları olaylara değinmiştir²².

İnfaz olayının ardından 1929 yılında Ankara'ya giderek babasının mezarını aradığını ve bazı aile dostlarının yardımı ile mezarları bulunduğunu belirten Nadir Nail Bey; Ankara'da idam edilen Yenibahçeli Nail, maliye eski nazırı Cavit, Ardahan Mebusu Hilmi ve Dr. Nazım Bey'lerin aynı mezara gömüldükleri bilgisine ulaştığını, mezar yerini tespit ederek etrafını taşlarla düzelttiğini ve üzerlerine çiçekler koyarak mezarın kaybolmasını önlemeye çalıştığını ifade etmiştir. Mezarlara gösterdiği bu ilginin kısa süre içinde dikkat çektiğine değinen Nadir Nail Bey, İstiklal Mahkemesi üyelerinden birisinin kendisine; “*Bunların üzerlerine çiçek filân koyma sonra, tamamıyla kaybedersin*” diyerek engel olduğunu, ilerleyen yıllarda eski İttihat ve Terakkicilerden Memduh Şevket Esenal'ın yardımı ile mezarları bir yere nakletmeyi düşündüklerini ancak başarılı olamadıklarını ve nihayetinde 1953 yılında mezara ulaşarak içinde bulunan kemiklerini toplatarak aynı tabut içinde Ankara Asri Mezarlığında yaptırdığı bir kabre gömdürdüğü bilgisini vermiştir²³.

Tartışmanın giderek büyümesiyle birlikte basının da olaylar karşısında aldığı tutum netleşmeye başlamıştı.

Cumhuriyet Gazetesi'nde imzasız olarak yayınlanan “*Kendi Kendimizi Tenkit*” başlıklı bir yazıda 30 Ağustos Zafer Haftası sırasında konunun gündeme getirilmesine dikkat çekilerek, böylesine önemli bir tarihte yeni kavgalar ve yeni küslükler yaratabilecek bir tartışmanın başlatılması eleştirilmektedir²⁴.

Tercüman Gazetesi yazarı Kadircan Kafı ise, kaleme aldığı “*Acaba Hata Var mı*” başlıklı makalesinde; İstiklal Mahkemeleri'nin geçmişte bazı hatalı kararlara imza attığını ve bu açıdan kararın yeniden muhakeme edilmesinin faydalı olacağına değinmekle birlikte zamanın bunun için elverişli olmadığına dikkati çekmekteydi²⁵.

savunması üzerinde çalışmaya devam ettiğimiz başka bir araştırmaya konu olacağı için Yenibahçeli Nail Bey'in öyküsüne bu yazıda yer vermedik. Nail Bey ve Keçili Ailesinin üç kuşağının hayat hikâyesini yetkin bir dil ile anlatan ayrıntılı bir çalışma için bkz.: İrem Barutçu, *Nail*, İstanbul, 2012.

22 *Tercüman*, 26 Ağustos 1956.

23 *A.g.g.*, 26 Ağustos 1956. Mezarların yeri ile ilgili olarak elde edilen bilgilerde çelişkiler vardır. Aliye Hanım kendisi ile yapılan röportajlarda bir bilgiye sahip olmadığını belirtirken, Nadir Nail Bey naaşları Cebeci'de bir mezara taşıdığı bilgisini vermektedir. Cavit Bey'in oğlu Şiar Yalçın ise, 2004 yılında verdiği bir röportajda; yılını belirtmemekle birlikte babasının mezarının Aliye Hanımın talebi ve Celal Bayar'ın yardımı ile Cebeci'ye taşındığı bilgisini vermektedir. Bkz. *Aksiyon*, 1 Mart 2004.

24 *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1956.

25 *Tercüman*, 29 Ağustos 1956.

Milliyet Gazetesi köşe yazarı Refii Cevat Ulunay ise, ailelerin söz konusu taleplerini doğal karşılamakla birlikte, yeniden yapılacak yargılamaların bir kapı aralayacağını ve İstiklal Mahkemelerinin aldığı tüm kararların gözden geçirilmesi gerekeceğine dikkat çekmekteydi. Ulunay, açılan bu kapıdan hareketle İttihat ve Terakki döneminde yapılan haksızlıklar, suiistimaller ve idamlar içinde aynı yolun izlenip izlenmeyeceği sorusunu yönelterek, küflenmiş maziye tekrar eşelemenin ne derece doğru olduğu sorusunu sormaktaydı²⁶.

Yürütülen kampanyaya karşı en ağır eleştiri Akis Dergisi'nden gelmişti, Dergi'nin, *Yurtta Olup Bitenler* başlıklı köşesinde yayınlanan bir yazıda, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e suikast düzenlemek suçu ile yargılanarak idama mahkûm edilenler hakkında yürütülen kampanyanın hukuki açıdan hiç bir sonuç doğurmayacağını herkes tarafından bilindiği, buna karşın ısrarlı bir şekilde konunun gündeme getirilmesinin nedeninin İsmet İnönü'yü hedef almak olduğuna dikkat çekiliyordu.

Dergi, Milli Mücadeleye isyan eden Çerkez Ethem başta olmak üzere, Kubilay'ı şehit edenlerin aileleri, Şey Sait'in torunları, Şark isyanında cezalandırılan isyancıların aileleri ve dahası Milli Mücadele döneminde esir edilen Yunan Kumandanı Trikopis'in karısının da adalet arayışı için sırada bekliyor olması ihtimalini ironik bir şekilde dillendirmişti²⁷.

3. Faik Günday: Gayem Tarihe Hizmettir

İzmir Suikastı girişiminin ve yargılamaların büyük bir hızla kamuoyunun gündemine gelmesinin ve basında yaşanan tartışmaların alevlenmesinin hemen ardından 1 Eylül 1956 tarihli Dünya Gazetesi'nin baş sayfasında çıkan tanıtım spotunda İzmir suikastının asli faillerinden olan ve idama mahkûm edilen Ziya Hürşit'in ağabeyi Faik Günday'ın hatıralarının bir tefrika halinde yayınlanmaya başlanacağını duyurulması olayın seyrinin başka bir boyuta taşıyacaktı²⁸.

Mevlit olayı ve ardından yürütülen *İade-i İtibar* kampanyasına da değinilen tefrikanın tanıtım yazısına göre, hasta döşesinde yatan, üstelik kardeş acısı da çekmesine rağmen otuz yıllık suskunluğunu bozarak konuşmaya karar veren ve kendi ifadesiyle Faik Günday'ı memleket tarihine son bir hizmette bulunmağa sevk eden neden; olayın bir suikast girişimi olmasının ötesinde esas amacının muhalefeti tasfiye etmek olduğuna ilişkin kamuoyunda yaratılan yanlış düşüncelerdi²⁹:

26 *Milliyet*, 28 Ağustos 1956.

27 *Akis*, 1 Eylül 1956.

28 *Dünya*, 1 Eylül 1956. Faik Günday'ın tüm hatıraları tek bir kitap altında toplanmıştır ayrıntılı için bkz., *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Haz.: Süleyman Beyoğlu, Bengi Kitap, İstanbul, 2011, ss.458-475.

29 *Dünya*, 3 Eylül 1956.

Günday: “Bugün, ilk defa konuşmak lüzumunu hissediyorum. Çünkü geçenlerde bir doktorun, suikasttan dolayı idam edilenlerden bazılarının çocuklarının ve akrabalarının iade muhakeme talebinde bulunacaklarına dair sözlerini gazetelerde okudum. Buna imkân olmadığımı tahmin ediyorum.

İzmir suikastı etrafında hâlâ bazı tereddüt ve dedikodular olmaktadır. Bu suikast bir tasavvur mudur, teşebbüs müdür, tam veya nakıs teşebbüs müdür? Buraları tamimiyle vuzuh bulmamış gibi görünmektedir. Hâdisenin bu tarafı hukukçuların halledeceği bir mesele. İsteyen tarafsız hukukçular, mevcut mahkeme dosyalarını tetkik eder ve bir kanaate varırlar. Ama benim gibi bu vakianın cereyan ettiği tarihte, tertiptiler arasında yaşayanlar, hakikati olduğu gibi açıklamak mecburiyetindedirler. Tarihe mal olmuş bir vakiayı naklederken asla şahsi ilişkilerin tesiri altında kalmamalıdır. Hatta şahsen mutazarrır dahi olsalar, tarihî hakikatleri tahrif etmemelidirler.

Çeşitli iddiaların ortaya atıldığı şu günlerde ben gördüğüm ve bildiğim hakikatleri tarihe tevdi etmek için, aradan otuz yıl geçtikten ve uzun zaman köşemde yaşadıktan sonra ilk defa konuşuyorum. Sözlerimle kimseyi suçlama maksadım yoktur. Gayem, sırf tarihe hizmettir. Bu itibarla, kimsenin üzülmemesini ve kuşkulanmamasını bilhassa isterim.³⁰” sözleri ile anılarını yazma gerekçesini kamuoyu ile paylaşıyordu.

Dünya Gazetesi’nde yayınlanan tefrikaya cevap çok geçmeden, Dün ve Bugün Dergisi’nden geldi. 4 Kasım 1955 tarihinde yayın hayatına başlayan ve kırk sekiz sayı yayınlanan dergi Eşref Ekicigil ve Feridun Kandemir yönetiminde çıkmaktaydı. Dün ve Bugün dergisi ilk sayısından itibaren takip ettiği yayın politikası ve özellikle İstiklal Mahkemeleri hakkındaki yayınları ile dikkat çekmişti.

Feridun Kandemir, derginin ilk sayılarında Kılıç Ali’nin yayınlanan İstiklal Mahkemesi Hatıralarına atıfla “Kılıç Ali Hakikatleri Tahrif Ediyor” başlığı altında bir dizi cevap vererek bir polemik başlatmıştı. 1955 yılında Kandemir

Dün ve Bugün Dergisinin 21 Eylül 1956 tarihli 44. sayısının kapağı

30 Dünya, 3 Eylül 1956.

imzası ile Ekicigil Yayınları'ndan çıkan iki ciltlik İzmir Suikastının İç Yüzü³¹ başlıklı yayının ardından yine aynı yıl okurlarla buluşan ve Sel Yayınları'ndan çıkan Kılıç Ali'nin İstiklal Mahkemesi Hatıraları³² başlıklı kitabı ikilinin arasındaki tartışmayı başlatan temel neden olmuştur.

Dün ve Bugün Dergisi'nde yayınlanan "Kılıç Ali Hakikatleri Tahrif Ediyor" başlıklı ilk yazısını, İstiklal Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali'ye hitapla "... Sizi susturuncaya veya hatanızı itiraf ettirinceye kadar yakanızı bırakmayacağız!" sözleri ile bitiren Kandemir gerçekten de sözünü tutmuş ve derginin çeşitli sayılarında İstiklal Mahkemeleri'ni konu ederek polemigi sürdürmüştü³³.

21 Eylül 1956 tarihli 44. sayısını tamamıyla İzmir suikastı davasına ayıran dergi, "İstiklal Mahkemeleri Adil Değil miydi?" manşeti ile okuyucuyla buluşacaktı. Derginin orta sayfalarında yer alan ve "Hadiseyi Tazeleyen Dr. Fahri Can Ne Diyor?" başlığını taşıyan röportaj ise, Fahri Can'ın yaşanan tüm sürece verdiği yanıtlar itibarı ile oldukça önemli bir yer tutmaktaydı. Sözlerine İstiklal Mahkemesinin adaletsizliğinden bir an bile şüphe etmediği vurgusuyla başlayan Can; en adil mahkemeler ve en dürüst hâkimlerin bile adli hataya düşebileceklerini belirterek bu olasılığın dünya hukuk sistemi içerisinde dahi yer edindiğini bundan dolayı istinaf ve temyiz mahkemelerinin teşkil edildiğine değinmiştir³⁴.

İzmir Suikastı davasının temel dayanağı olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e suikast teşebbüsünün tüm millet nezdinde olduğu gibi mahkeme heyeti üzerinde de heyecan ve infial yarattığına dikkat çeken Can, bu koşullar altında bir adli hatanın vücut bulması olasılığının yüksek olduğunu, nitekim mahkeme sonucunda gıyabında 10 yıl hapis cezasına çarptırılan Rauf Orbay

Mevlût

Sabık İttihadı Terakki Cemiyeti Rüesasından babam merhum Yeni Bahçeli Nail ile arkadaşları Maliye Nazırı Cavit, Dr. Nazım, Ardahan Milletvekili Hilmi Beylerin ölümlerinin 30. yıl dönümüne tesadüf eden 25. 8.956 cumartesi günü ikindi namazını müteakip İ.tanbulda Şişli Camiinde ruhlarına ithaf edilmek üzere mevlit okutulacağından kendilerini sevenlerin ve arzu edenlerin teşrifleri rica olunur.

Nadir Nail Keçeli

Nadir Nail Keçeli'nin
Ulus Gazetesine verdiği
24 Ağustos 1956 tarihli mevlit ilanı.

31 Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, Cilt:1-2, İstanbul, 1955.

32 Kılıç Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul, 1955.

33 Kandemir, "Kılıç Ali Hakikatleri Tahrif Ediyor", *Dün ve Bugün*, C.I, S.1, İstanbul, Kasım 1955, s.34.

34 A.g.d., s.18.

hakkındaki kararın ilerleyen yıllarda adli hata olarak kabul edildiğine işaret ederek diğer mahkûmlar hakkında da adli hata olasılığının söz konusu olabileceği şüphesini yinelemiştir³⁵.

Kendisine yöneltilen, Atatürk'ün ismini bu işe karıştırdığı ithamlarından çok rahatsız olduğunu belirten Can, Cumhuriyetin kurucusu olan Büyük Atatürk'ün adının böylesine küçük işlerin içerisine karıştırılmasını saygısızlık olarak gördüğünü belirterek; *“Ne Atatürk, herhangi bir mahkemeye emir verecek, hattâ böyle bir cürette bulunacağı müsamaha edecek adamdır, ne de Türkiye’de emirle, hem de böylesine en ağır hüküm ve karar verecek bir mahkeme tasavvur edilebilir”* ifadesi ile Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü bu tartışmaların dışında tutmak istediğinin altını çizmiştir³⁶.

Mahkemelerde görev yapan hâkimlerin de insan olduğunu belirten Fahri Can, tüm insanlar gibi İstiklal Mahkemesi hâkimlerinin de hata yapabileceğine değinerek. İade-i muhakeme ve İade-i İtibar tartışmalarının yersiz ve zamansız olduğu yönünde eleştirilerde bulunanlara; *“Böyle diyenlerin inşafına müracaat ederim. Bu çocuklar tam otuz yıl beklemişlerdir”* sözleri ile cevap vermiştir³⁷.

Basında yer alan ve kimi hukukçuların, ailelerin iade-i muhakeme taleplerinin hukuki olarak karşılanamayacağına yönelik görüşleri üzerine yöneltilensoruya dacevap veren Can; konu üzerinde adli ve hukukî münakaşaların yapılmasına hiç gerek olmadığını belirterek, İstiklal Mahkemelerinin doğası gereği olağanüstü durumlar ve şartlara göre kurulmuş olduğunu ve ona yönelik mevzularında olağanüstü durum ve şartlara tabi olması gerektiğine değinmiştir. Bu bağlamda konunun, mevcut hukuk sisteminin olağan şartları içerisinde değil daha geniş bir bakış açısıyla olağan üstü bir değerlendirme ile ele alınması halinde bir çözüm yolu bulunabileceğini ifade etmiştir³⁸.

Yapılacak düzenleme ile yeniden yapılacak bir değerlendirme de adli hatanın tespit edilmesi halinde, idam mahkûmları ve onların ailelerinin 30 yıldır, alınlarında taşıdıkları kara lekenin silinebileceğini değinen Fahri Can, *“Demirse demir, kömürse kömür, meydana çıksın”* ifadesi ile sözlerine son vermiştir³⁹.

35 A.g.d., s.18.

36 A.g.d., s.19.

37 A.g.d., s.19.

38 A.g.d., s.20.

39 A.g.d., s.20.

Sonuç

İzmir Suikastı girişimi davasının otuzuncu yılında bir mevlit organizasyonu ile başlatılan ve kamuoyu tarafından büyük bir ilgi ile takip edilen bu girişim, ilk başlatıldığı günkü ilgi ile devam ettirilememiş ve zaman içerisinde sonuçsuz kalmıştır.

Ailelerin hangi mercilere başvurdukları ve ne netice aldıkları net olarak bilinmemekle birlikte, ilk günden beri hukuktan çok siyasal desteğe ihtiyaç duyduğu belli olan bu girişimin, dönemin iktidarı olan DP yönetimi tarafından desteklenmediği sonucuna varılabilir.

Süreç içerisinde talep edilen, yeniden yargılama, iade-i itibar ve cenazelerin Abide-i Hürriyet Anıtına nakledilmesi talepleri noktasında bir sonuç alınamamasına karşın, ailelerin temel taleplerinden biri olan mahkûmların mezar yerlerinin tespit edilmesi talebinin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yardımı ile karşılandığı sonucuna varılmaktadır.

EK:

İZMİR SUİKASTİNDE DEDEM NAIL BEY'İN ROLÜ

M. Nail KEÇİLİ

Bu yazıyı keyif alarak, mutlu olarak yazmadığımı ifade etmek isterim. Benim anlatımlarım ve yapılan çok ciddi araştırmalar neticesi, İrem Barutçu tarafından kaleme alınan "Nail⁴⁰" kitabında dedem Yenibahçeli Nail Bey'den bir miktar bahsedilmektedir.

Öncelikle belirtmekte yarar görmekteyim ki doktorzade Yenibahçeli Nail Bey ve doktorzade Yenibahçeli Şükrü Bey iki kardeş olarak özellikle İstiklal Savaşı'mız döneminde ülkeye çok büyük hizmetler vermiş, itibarlı, önemli şahsiyetlerdir. Ne yazık ki bu ülkenin en başarılı kişileri her dönemde olduğu gibi zavallıların zarar vermeleri ile karşılaşmışlardır. "Senden daha başarılı her kişinin vur beline kazmayı" eğer bu kişiler de siyasi ve devlet yetkisi olduğu takdirde Nail Bey'in başına geldiği gibi adamı astırırlar da.

Nail ve Şükrü kardeşler İttihat Terakki'nin ünlü mensuplarındandı. Atatürk Anadolu'ya giderken, Nail Bey'e şimdiki adıyla Milli İstihbarat Teşkilatı'nın kurulmasını emreder. Ünlü silahşor Şükrü Bey ise Türk askeri için, İstanbul'dan Anadolu'ya gizli olarak silah gönderme de görevliydi. Şükrü Bey, Anadolu'ya hareket eden silah yüklü bir geminin İngilizler tarafından durdurulmasına karşın İngiliz cephaneliği olarak kullanılan Ayasofya'yı 20 adamı ile basarak işgal etmiş, silah dolu geminin bırakılmaması halinde Ayasofya'yı patlatacağı tehdidini İngilizlere ifade etmişti. Gemi bırakılır. Yenibahçeli Şükrü ve adamlarını yakalamak üzere harekete geçirir. Ancak İngilizler Ayasofya'ya girdiklerinde kimse yoktur. Şükrü Bey ve arkadaşları bildikleri dehlizlerden gitmişlerdir. Daha sonradan ismi İnönü Muharebesi olarak anılan savaşa İsmet İnönü gitmek istemez. Çoluk çocuğunu ve ailesini bahane eder. Yenibahçeli Şükrü'ye görev verilir ve pelerininin altına sakladığı silahınun tehdidi ile İsmet Paşa savaşa gönderilir. Bu sıralarda Yenibahçeli Nail Bey, teşkilat-ı mahsusa yani Milli İstihbarat Teşkilatı'nın kuruluşunu yapmıştır ve teşkilatın komutanı olarak Batum'da dır .

40 İrem Barutçu, *Nail*, İstanbul 2012

Yenibahçeli kardeşlere düşmanlığı ile bilinen İsmet Paşa, “İzmir Suikastı” denen ve aslı hala tartışılan bir suikast katıldığı iddiasıyla önce Yenibahçeli Şükrü Bey’in idam edilmesinin uğraşını vermiş, beceremeyince sebebi hali bilinmez bir şekilde Yenibahçeli Nail Bey’i suikast suçlusunu olarak astırmıştır. “Kararın tasdiki Atatürk’e şatafatlı bir yemekte zorla imzalatılmıştır.” sözleri babam tarafından bana anlatılmıştı. Hani, zaman zaman bizlere de karambol de imzalatılan evraklar gibi.

Seneler geçer, babam ünlü bir müteahhittir. Ankara’nın sayılı zenginlerinden biridir. Bir gece Ankara Palas’da o zaman ki arkadaşları ile yemek yemektedirler. Yanında kız arkadaşı vardır. Atatürk içeri girer. Bütün salon ayağa kalkmıştır. Babamın yanındaki hanımefendi de ayağa kalkmak ister. Yenibahçeli Nail Bey’in oğlu Nadir Nail Keçili kadını tutarak oturtturur. Mustafa Kemal bunu görmüştür. Sorar “Kimdir bu zat?” diye. Yanında Yenibahçeli Şükrü Bey vardır. “Şükrü Bey’in yeğeni” derler. Atatürk; “Nail’in oğlu demek” der ve korumaları tarafından dışarı çağırılır. Atatürk’ün odasına götürülür. Gazi gelir, “Bana neden bu hareketi yaptığını biliyorum oğlum” der. Üstüne basa basa “Baban benim hakiki silah arkadaşımıdır. Onu ben astırmadım. Astıran İsmet’tir” dediğini babam bana defalarca anlatmıştı.

O senelerde suikast suçlusunu olarak asılan Nail Bey’in kardeşi Şükrü Bey, Atatürk’ün yanındaydı ve Ata ona büyük hizmetlerinin karşılığında şimdi Florya’da bulunan Deniz Köşkü’nün arkasındaki Highlife Plajı’nu hediye etmişti. Köşk daha sonra inşa edildi. Köşk’ün inşaatı sırasında İsmet Paşa, Atatürk’e “Şükrü’nün elinden bu araziyi alalım” der. “Neden?” diye sorar Ata. “Çünkü” der İsmet İnönü; “Şükrü, dünya çapında bir silahşör. Ağabeyini astık. İçinde mutlaka kin vardır. Sizi de, bizi de vurur, öldürür” der. Atatürk, “Dokunma. Şükrü beni vurmaya kalkanları vurur. Doğru yerdedir” der.

Annem ile babamın flört ettikleri ve evlenme kararı verdikleri dönemde annemin babası Nasuhi Baydar Ulus Gazetesi Yazı İşleri Müdürü, Fenerbahçe’nin kurucusu ve CHP mebusudur. İsmet Paşa, büyükbabama tazyik ederek evliliğe mani olmak ister. Daha sonra batırılması için büyük gayret sarf eder. İktidara Demokrat Parti gelmiştir. Babam sıkı bir Demokrat Partili ve Celal Bayar ile Adnan Menderes’in çok yakınıdır. İstanbul’da büyük ve çağdaş mimari değişiklikler yapılırken, babam İmar Komisyonu Başkanı’dır. Bir sabah saat 05.00 gibi hava ağarırken, Adnan Bey ile birlikte Taşlık’taki İsmet Paşa’nın evinin karşısında ayakta konuşmaktadırlar. Pencereden ikisini gören Ömer İnönü, annemin çocukluk arkadaşıdır. Telefon eder. “Semra, seninki bizim evin karşısında. Burayı da yıkacaklar” der. Annem, “Benim tanıdığım Nadir, İsmet Paşa dahi olsa kimsenin evini paldır küldür yıkturmaz” der. Nitekim İsmet Paşa’nın evi sayesinde Taşlık’ta bulunan evlerin hiçbirine el sürülmez.

İzmir suikastına dokunalım dedik. Bakın neler çıktı.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler ve Dergiler

Akis Dergisi.

Aksiyon Dergisi.

Akşam Gazetesi.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.

Cumhuriyet Gazetesi.

Dün ve Bugün Dergisi.

Dünya Gazetesi.

Milliyet Gazetesi.

Tanin Gazetesi.

Tercüman Gazetesi.

Zafer Gazetesi.

II. Kitaplar ve Makaleler

ALKAN, Mustafa, "Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c. XX, Sayı: 59, Ankara Temmuz 2004.

ANIL, Yaşar Şahin, *İzmir Suikastı Davası*, Kastaş Yay., İstanbul, 2005.

AYBARS, Ergun, *İstiklal Mahkemeleri*, Cilt:1-2, İleri Yay., İzmir, 1995.

BARUTÇU, İrem, *Nail*, Destek Yay., İstanbul, 2012.

İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları, Yay. Haz. Süleyman Beyoğlu, Bengi Kitap, İstanbul, 2011.

KANDEMİR, *İzmir Suikastının İyüzü*, Cilt:1-2, Ekicigil Yay., İstanbul 1955.

KANDEMİR, "Kılıç Ali Hakikatleri Tahrif Ediyor", *Dün ve Bugün*, C.I, S:1, İstanbul, Kasım 1955.

KILIÇ, Ali, *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yay., İstanbul 1955.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, *Atatürk-Rauf Orbay Kavgası Milli Mücadele ve Sonrası*, Temel Yay., İstanbul, 2012.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi C.II*, İletişim Yay. İstanbul, 2007.

Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu Temel Yay. İstanbul, 2005.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, İş Bankası Yay., İstanbul, 2001.